

IJ Impact Factor : 3.178

ISSN 2349-364X

वेदाञ्जली

अन्तर्राष्ट्रीय विद्वत्समीक्षित षाण्मासिकी शोधपत्रिका
(International Peer Reviewed Refereed Journal of Multidisciplinary Research)

वर्ष-७

अंक-१३, भाग-२

जनवरी-जून, २०२०

प्रधान सम्पादक
डॉ० रामकेश्वर तिवारी

सह सम्पादक
श्री प्रभूण मिश्र

अनुक्रमणिका

- ◆ बुन्देली लोक संस्कृति में विटप-वन्दना 1-5
डॉ० मीता शर्मा
- ◆ मम्मटविश्वनाथप्रतिपादित संकेतग्रहविमर्श 6-9
अरुण कुमार आर्य
- ◆ भारत में पंचायती राज व्यवस्था का स्वरूप 10-13
आशीष कुमार सिंह
- ◆ आश्वलायनगृह्यसूत्रोक्त-संस्काराणामुपादेयता 14-16
ब्रह्मानन्दमिश्रः
- ◆ काश्मीर शैवदर्शन और शाङ्कर वेदान्त : एक अध्ययन 17-20
डॉ० अनीता सोनकर
- ◆ १८०० में पंचायती राज संस्थाओं की ऐतिहासिक स्थिति 21-26
डॉ० ममता राय
- ◆ गुणनिरूपण-चरक, सुश्रुत एवं वैशेषिक दर्शन के परिप्रेक्ष्य में 27-32
डॉ० मंजू कुमारी
- ◆ वेद अर्थ एवं महत्त्व, वैदिक साहित्य में राष्ट्र की अवधारणा 33-37
डॉ० नीतू सोनी
- ◆ 'मीरा' - स्त्री अस्मिता का प्रकाश स्तम्भ 38-43
डॉ० रचना विमल
- ◆ रामायणस्थ रावण की रामविषयक दृष्टि : एक अनुशीलन 44-48
डॉ० रामायण सिंह
- ◆ हजारीबाग जिला और अनौपचारिक शिक्षा 49-53
डॉ० रेणु कुमारी सिन्हा
- ◆ भारत एवं भोटदेश में प्रमाणशास्त्र का प्रादुर्भाव तथा 54-57
अध्ययन-अध्यापन परम्परा
Dr. Sonam Zangpo
- ◆ 19वीं शताब्दी में झारखण्ड में हुए जनजातीय आन्दोलन 58-61
में क्रिश्चन मिशनरियों की भूमिका : एक अध्ययन
डॉ० सन्नी कुमार मेहता
- ◆ सन्देशकाव्य "मध्ये यक्षमेघयोः" में आधुनिकता 62-65
जगदम्बा प्रसाद
- ◆ ज्योतिषशास्त्रदृष्ट्या राशीनां मनोविज्ञानोक्तव्यक्तित्वपरकमध्ययनम् 66-70
कपिलदेवः
- ◆ गोसा पकट और गाम समा का विश्लेषणात्मक अध्ययन

शिक्षामनोविज्ञाने व्यक्तित्वस्य महन्महत्त्वं वर्तते। अस्य शब्दस्योद्गमः लैटिनभाषायाः 'पर्सनेअर' इतिशब्देन संजातोऽस्ति, यस्य तात्पर्योऽस्ति बाह्याडम्बरः। मानवस्य स्वरूपम्, आकारः मुखकृतिः, वस्त्राणि, अन्यजनैः सह व्यावहारादिविषयाः व्यक्तित्वस्यान्तर्गतमायान्ति। प्रायः श्रूयते यत् अस्य मानवस्य व्यक्तित्वम् अतिसुन्दरम् आकर्षकं प्रभावयुक्तं चास्ति। परमनेन व्यक्तित्वस्य बाह्यस्वरूपस्यैवावबोधे भवति। नास्त्यायमस्य वास्तविकोऽर्थः। सामान्यपरिभाषया व्यक्तित्वशब्दस्यार्थः तेषां गुणानां समावेशः अस्ति ये अन्येषामुपरि स्वकीयप्रभावस्य स्थापने सहायकाः स्युः। साधारणभाषायां व्यक्तित्वशब्दस्य प्रयोगः शारीरिकरचनायाः सौन्दर्यस्य च कृते क्रियते। भारतीयज्योतिषशास्त्रनिष्णाताचार्यैः त्रिष्टुभिः मानवजीवनस्य विविधपक्षाणां सम्यग्ज्ञानार्थं नैके सिद्धान्ताः योगाश्च होराग्रन्थेषु प्रतिपादिताः। मानवस्य व्यक्तित्वज्ञानार्थं येषामुपकरणानामावश्यकता भवति तेषु प्रथमोपकरणं भवति राशयः। होराशास्त्रानुसारेण जातकस्य लग्ने यः राशि भवति तथा यः जन्मराशि भवति तस्य राशेः गुणधर्मानुसारेणैव जातके गुणधर्माः भवन्ति।

शिक्षामनोवैज्ञानिकाः व्यक्तित्वस्य वर्गीकरणं आन्तरिकव्यक्तित्व-बाह्यव्यक्तित्वरूपेण कुर्वन्ति। तत्र बाह्यव्यक्तित्वस्य सम्बन्धः शारीरिकगुणैः सह अस्ति। व्यक्तित्वस्य शारीरिकगुणानां ज्योतिषशास्त्रदृष्ट्या राश्याधारेण विचारः क्रियते चेत् द्वादशराशयः मानवशरीरस्य विविधाङ्गानां प्रतिनिधित्वं कुर्वन्ति। प्रायः सर्वेषु जातकग्रन्थेषु भयक्रात्मकस्य कालपुरुषस्य कल्पना दरीदृश्यते। राश्याद्यवयवैर्विभाजितः कालपुरुषोऽयमेको काल्पनिकः विराटपुरुषाकृतिरस्ति। तस्यैवाङ्गस्वरूपाः मेषादयो द्वादशराशयः सन्ति। कालपुरुषस्य शीर्षभागात् चरणपर्यन्तं पृथक्-पृथक् द्वादशाङ्गेषु कल्पिताः सन्ति। कालपुरुषस्य मस्तके मेषराशिः, मुखे वृषराशिः, वक्षःस्थले मिथुनराशिः, हृदये कर्कराशिः, उदरे सिंहराशिः, कट्यां वृश्चिकराशिः, उरुभागे धनुराशिः, जानुभागे मकरराशिः, जङ्घे कुम्भराशिः, चरणयोः मीनराशिश्च न्यस्यते। उक्तां चाचार्यवराहमिहिरेण-

कालाङ्गानि वराङ्गमाननमुरो हृत्कोडवासो भृतो ।

वस्तिव्यञ्जनमुरुजानुयुगले जङ्घे ततोऽङ्घ्रिद्वयम् ॥¹

कालपुरुषावयवे राशिन्यसनमिदं जातकस्य स्वरूपनिर्धारणेऽङ्गानां सवलत्वं-निर्वलत्वादिनिर्णये च महत्त्वपूर्णं स्थानमवधारयति। कालपुरुषाङ्गेषु राशिस्थापनस्य प्रयोजनमिदमस्ति यत् जन्मकाले यो राशिः कालपुरुषस्य यस्याङ्गस्य प्रतिनिधित्वं करोति, तस्मिन् राशौ शुभग्रहाः भवन्ति चेत्तद्राशेः लक्षिताङ्गे सवलत्वं यस्मिंश्च राशौ पापग्रहाः भवन्ति जातकस्य तस्मिनाङ्गे निर्वलत्वं भवति। यथोक्तम्-

कालनरस्यावयवान्पुरुषाणां कल्पयेत्प्रसवकाले ।

सदसद्ग्रहसंयोगात्पुष्टाः सोपद्रवांश्चापि ॥²

कालपुरुषाङ्गे राशिन्यासनावसरे जन्मलग्नात् मेषादीनां राशीनां कल्पनां कृत्वा शुभग्रहयुतस्य दृष्टस्य राश्याङ्गे पुष्टता, कार्यशीलता, सौन्दर्यं तथा क्रूरराक्रान्तराश्याङ्गेऽपुष्टता, कुरूपता, अशक्तता च भवति।

शिक्षामनोवैज्ञानिकानां मतानुसारेण व्यक्तित्वस्य निर्धारककारके द्विविधे स्तः-

1. आनुवांशिककारकाणि (Hereditary Factors)
2. पर्यावरणीयकारकाणि (Environmental Factors)

*शोधछात्रः, शिक्षाशास्त्रविभागः, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वेदव्यासपरिसरः, बलाहरः, कांगडा (हि.प्र.)